

Az ural–altáji nyelvrokonság gondolata Repiczky Jánosnál az Új Magyar Múzeum hasábjain megjelent tanulmányai alapján

H. LABORC JÚLIA

Budapest

A szabadságharc bukása után a magyarság társadalmi méreteiben átélte a reménykedés és csüggedtség egyidejű, krízist teremtő helyzetét. Már az 1850-es évek legelején megkezdődött az eseményekkel való számvetés, az okoknak és következményeknek tárgyilagos vizsgálata. Az irodalomban és a társadalomtudományokban egyre erőteljesebb hangsúlyt kapott a nemzeti azonosságtudat folytonosságának szükségessége és az ezt erősítő tényezők számbavétele. A herderi jóslatot megcáfolni igyekeztek, a Kölcsény intelmeit megfogadók egyre inkább átértékelték a magyar művelődés, a nemzeti szellem és jellem szerves fejlődése biztosításának fontosságát, a Nyugat-Európához való integrálódás mielőbbi megvalósításának és az ősi magyar nemzeti értékek feltárásának szükségességét.

Az Új Magyar Múzeum és melléklapja, az Akadémiai Értesítő (a továbbiakban UMM és AkÉrt) a neoabszolutizmus első korszakában (1850–60) reprezentáns módon kifejezték a magyar szellemi életnek a bukott szabadságharcból adódó identitásválságát, szellemi útkeresését, lassú magáralálását. A korszak magyar szellemiségét meghatározó tanulmányok jelentek itt meg, s a magyar szellemi élet vitáinak egy része is az UMM hasábjain zajlott le. Ez a sajtóorgánium jelenítette meg a születő magyar nyelvtudomány – az akkori tudományos viszonyainkat figyelembe véve országos jelentőségűnek ítélt – módszertani vitáját a „szónyomozati” és az összehasonlító nyelvtudomány képviselői között.

Nyelvünk hovatarozásának, népünk eredetének vitájában az UMM hasábjain legerőteljesebben Hunfalvy Pál, Reguly Antal, Szontagh Gusztáv exponálták magukat. De ehhez kapcsolódott Repiczky János egész munkássága és vitája Jerney Jánossal.

A Repiczky életéről és személyiségéről ismert adatok lényegében a Toldy Ferenc akadémiai emlékbeszédében elhangzottakon alapulnak.⁽¹⁾

Az Új-Bars mezővárosban 1817-ben szegény mészáros fiaként születő, tanulni vágyó fiút egész életén keresztül végigkísérte a szegénység, az embertelen nyomor. A fizikailag gyenge, a szellemi tudást mindennél jobban becsülő, s így egyre inkább polgári tudatúvá váló fiatalember emberi–szellemi habitusára meghatározó jellegű volt tübingiai tartózkodása 1842–43-ban. Teológiai tanulmányait háttérbe szorítva vaskaratát, tehetségét a keleti nyelvek tanulmányozásába fektette. Egyik professzorának, G. H. A. Ewaldnak komplexitásra törekvő, komparatista elemeket is tartalmazó tudományos szemlélete végigkísérte Repiczky Jánost sajnálatosan rövid életpályáján.⁽²⁾ Pestre kerülve magántanításból élt, majd az akadémiai könyvtár alkönyvtárnokaként tevékenykedett, később a keleti nyelvek magántanáráként török, perzsa és szanszkrit nyelvet tanított az egyetemen.

Dolgozatai jelentek meg az UMM-ban és az AkÉrt-ben, tevékenyen részt vett az akadémiai üléseken, a magyar tudományos életben addig ismeretlen témákról értekezett és szerzők munkáit ismertette. Tevékenységének biztos medert látszott szabni az a körülmény, hogy 1854-ben az Akadémia Történelmi Bizottmányának lett tagja. Ezen minőségében bízták meg a török–magyar történelmi kútfők gyűjtésével és ismertetésével, az ú. n. Turcicák majdani megjelentetésével. Úgy tűnik az UMM-ban megjelenő akadémiai gyűlések rezüméiből, hogy a magyar turkológiát akkor Repiczky János jelentette Magyarországon. Mindamellettt Repiczkynek a kora-

beli viszonyokat figyelembe véve jelentősnek mondható forrásfeltáró tevékenysége kevésbé vált ismertté.

Repiczky János tudományos szemléletének egynémely eleméről megemlékezett Toldy Ferenc, személyes kapcsolatukat fellelevenítve. Az egyik ilyen eleme Repiczky gondolkodásának az, hogy ő a keleti nyelveken nemcsak beszélni akart, hanem nyelvi rendszerükbe tudományosan belemélyedni. A keleti nyelvek mellett a népek irodalmát, történetét, földrajzát, filozófiáját, vallástörténetét is bűvárolta. Azt a tudományos tételt hangoztatta, hogy a magyaroknak semmi köze az „indogermán nyelvosztály” nyelveihez, ezektől világosan elkülöníthető. De ennek a megállapításnak tudományos alapot csak az adhat, ha megismerjük a nyelvcsalád nyelveit, a nyelvek „külön természetét”.⁽³⁾

Tudományos felfogását jellemezte az a gondolat, hogy az új források felbukkanása szükségszerűen megváltoztatja eddigi nézeteinket. Vélte, hogy szükséges a tudósi pártatlanság, ismertetni kell az egymásnak ellentmondani látszó forrásokat, nézeteket, és az irodalmi, történeti jelenségeket egymással párhuzamba állítva, lehetséges összefüggérendszerükben kell vizsgálni. Szemléletében a komparatív elem súlyát növelte az arab, perzsa, török nyelvekkel, költészettel és történelemmel való foglalkozás. Ismertté vált előtte, hogy a török népek és nyelvek mily erős keveredésben léteznek a perzsa és arab népek- és nyelvekkel. Az általa bűvárolt – akkor Magyarországon szinte ismeretlennek számító – török történeti források meggyőzték az arabok, perzsák, törökök világtörténelmi jelentőségéről, a kazárok korai történetének szinte reménytelenül kibogozhatatlan kapcsolatairól más népekkel.⁽⁴⁾

Az UMM 1855. márciusi füzetében egy részletet jelentetett meg az egyik híres középkori arab földrajz- és történettudós, Quazvini munkájából⁽⁵⁾, mely alátámasztja azt a szaktudományi megállapítást, hogy a keleti kútfők a magyarokat jobbára török eredetű népnek tekintették. A Repiczky által közreadott részletben említés történik pl. a burtaszokról (sokan a mordvinokat sejtik a népnév alatt), besenyőkről, ujgurokról stb., közölve legáltalánosabb, legismertebb szokásaikat.

Érdekes vita bontakozott ki az UMM hasábjain Repiczky János és Jerney János között.

Jerney János 1851-ben jelentette meg az 1844–45-ben tett besszarábiai, krími, Azov-tenger vidéki, Don menti utazásának tapasztalatairól szóló két kötetes könyvét.⁽⁶⁾ Ebből a műből és más, elsősorban akadémiai felolvasásaiból is kitűnt, hogy ő a magyarságot Perzsiából eredeztette és a parthus néppel rokonította. Repiczky Jerney őstörténeti koncepciójának nyelvészeti részével kívánt vitába szállni. Mindenekelőtt óvatosságra intett a tudományos nyelvi összehasonlítás várható eredményeivel kapcsolatban. Érezhetően fontosnak tartotta, hogy éles különbséget tegyünk a nyelvek rokonsága és egyes nyelvek egymásból történő eredeztetése között. Repiczky úgy vélte, hogy az összehasonlító nyelvtudománynak először szükségképpen az egyes nyelvek között fennálló esetleges rokonságot, annak mértékét, mibenlétét kell meghatározni. Utána lehet csak a részletesebb, tudományos módszerek birtokában az eredet problémájának megoldásához hozzáfekedni. Ennek a problémának az adott jelentőséget, hogy különösen a XIX. század elejétől tartotta magát az a tévhit, mintha a magyar–finn nyelvrokonság híveinek tábora, Hunfalvy Pállal az élen a magyar nyelvet és népet a finnből eredeztették volna. Ez a tudománytörténeti ferdítés nagy felzúdulást keltett azoknak a jóhiszeműnek mondható nemesi liberálisok körében is, akik nem álltak ellenségesen szemben a finn–magyar nyelvrokonság eszméjével. Ez az igaztalan állítás a jóhiszemű közömbösöket is a finnugor származtatás gondolatának ellenségévé tette.

Jerneyvel folytatott vitájában Repiczky figyelmeztetett nemcsak a hangtani hasonlóságokra, hanem a grammatikai ismeretek fontosságára is, kiemelve a szógyökök és toldalékok, külö-

nősképpen a képzők problémáját, a jelző és a jelzett szó viszonyának nyelvi megjelenítését, az egyes szavak szerteágazó jelentéskörének biztonságos ismeretét. Repiczky János ismerte az arab, perzsa, török nyelv egyes szavainak egymás közötti vándorlását, arra hívta fel vitapartnerének figyelmét, hogy egyes, általa parthus nyelvbélinck mondott szó vagy szanszkrit, vagy arab, esetleg török. Ugyanakkor elismerte az elkülönítés nehéz voltát is. Jerneynek a parthus nyelvvel való birkózását látva óva intett attól, hogy bárki is az összehasonlító nyelvtudománytól egymagától várja a nyelvek vagy népek eredeztetése problémájának végső megoldását.⁽⁷⁾ Figyelmeztetett Repiczky arra is, s ennek megvolt korában a maga aktualitása, hogy az őstörténeti kutatásokat sok esetben segítik a nyelvmlékek, de ezek megfejtéséhez is széleskörű nyelvismeret szükséges.

Jerney úgy vélte, hogy a párszi vallás „műszava”-iból, melyek szerinte még a magyar nyelvben fellelhetők, egy egész régi magyar mitológiát lehetne kialakítani. Szükséges megjegyeznünk, hogy Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája 1854-ben jelent meg, s a szerző ilyen irányú munkálataiból részletek már korábban is megjelentek az UMM hasábjain. Ez is jelzi azt, hogy az őstörténeti vizsgálódásokba egyre bátrabban bevonták a népi hitvilág, vallásos hiedelmek felkutatását, s ezek gyűjtése egyre tervszerűbbé vált. A Jerney János által fent felvetett gondolat nem volt idegen Ipolyi Arnoldtól sem.

Jerney János egész válaszcikkén végighúzódtott az a vezérgondolat, hogy a terméketlen, valószínű tudományos eredményeket nem hozó Repiczky-féle szótári etimologizálásokat el kell utasítani, csak a történeti alapokon nyugvó szövelemzések hordozzák magukban a tudományos továbblépés lehetőségét. Jerney reális veszélyt érzékelt az európai összehasonlító nyelvtudomány egyes képviselőinek etimológiai divatjában. Kis számú nyelvi anyag vizsgálatából egy nyelv vagy nép eredetére, vagy annak civilizációs állapotára következtetni szerinte mérhetetlen kárt okoz. Egy nép ősi állapotának, őstörténetének rekonstrukciója nem történhet meg pusztán szótárakból vett etimologizálások segítségével – túlozta el Repiczky álláspontját Jerney János. Repiczky módszerét etimológiai gáncsoskodásnak nevezte, erős túlzással a finn nyelvrokonság híveit egy vele szemben álló „antiparthicus felekezettel”-ként jelenítette meg. Kétségtelen az, hogy Hunfalvy Pál, Fábíán István ezirányú tevékenysége ezekben az években élénkült meg. Hunfalvy makacs következetességgel vívta harcát a Czuczor Gergely – Fogarasi János kettőssel szemben azért, hogy a készülő nagyszótárba az urál–altáji összehasonlító nyelvtudomány eredményei bekerüljenek, ill. maga az összehasonlító metodika a szerkesztő koncepciójában helyet kapjon.

Repiczky János az UMM 1852. szeptemberi számában válaszol Jerney kifogásaira Parthia, Al-Mazjár, Garaboncos címmel. Néhány példával igyekezett tönkretenni a Jerney által büszkén tudományos hitelűnek tartott ún. történeti alapú etimologizálást. Repiczky János példái-val azt kívánta láttatni, hogy az összehasonlítóval foglalkozó nyelvésznek mekkora tudományos felelősség nyomja a vállát, hogy nem lehet felelőtlenül minden, a magyar népnévhez hasonló hangzású nevet kapcsolatba hozni a magyarsággal. Nem minden alap nélkül jegyezte meg Repiczky, hogy az amatőr nyelvészek – közéjük értette természetesen Jerney Jánost is – annyi néppel és nyelvvel népesítették be Perzsiát, hogy az épp olyan küzdőtere lett a különböző nemzeteknek, mint Pannónia. Valóban sok korabeli cikk – köztük az UMM-ban megjelentek is – foglalkozott a Kárpát-medence valós és vélt etnikai sokszínűségével.

Jerney János makacs és kitartó nyelvészeti és történeti munkálkodását azon, hogy bizonyítsa a magyarok rokonságát az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó parthusokkal, Repiczky azzal az 1850-es években fellelhető nacionalista érzelmektől sem mentes felfogásból eredeztette, hogy a magyarságnak is minél dicsőbb őseket kell keresni. Az indoeurópai nyelvészet nemcsak a nyelvtudomány új módszereit dolgozta ki, hanem az ide tartozó népek nemzeti ön-

tudatát is nagy mértékben növelte. Repiczky dolgozatában leszögezte, hogy a magyar nyelv mind a perzsával, mind a többi indoeurópai nyelvvel éles ellentétben áll. A maga óvatos módján, de kiemeli: a magyar nyelvet „ural-altáji vagy hun-scytha nyelvnek merem mondani.”⁽⁸⁾ Ezzel elmetszette azt a fonalat, amellyel az előző évszázadok nyelvi ábrándokat szövögető amatőrjei összekötötték a magyar nyelv és nép ősi történetét csillogó, nagy világtörténelmi szerepet játszó „napkeleti” nyelvekkel és birodalmakkal.

Repiczky tudományos pályájának legaktívabb szakaszában halt meg szívgyengeség következtében 38 éves korában, 1855-ben. Élete, sorsa tipikusnak mondható magyar tudóssors. A szellemi munka végzése, a tudás állandó növelése élete értékrendjének fő motorja lett. Ha a „terepmunka” az általa ismert nyelvek népeinél nem is adatott meg számára, a török oklevelek másolásával, lajstromozásával, néhánynak szüksézávú kommentárral való közreadásával rendkívül hasznos tevékenységet folytatott. Valószínűleg több tudós használta fel bibliográfiáit, fordításait, mint ahányan megemlékeztek róla. A XIX. század végén a török-magyar kori történelmi emlékeket kiadó Thury József tett említést Repiczkyról, mint aki színvonalas fordításban és formában először adott töredékeket a török történelmi irodalomból Magyarországon.

Anyagi megélhetésének állandó bizonytalansága, a tudomány tisztelete, nyelvtudományi felfogásának némely eleme, elkötelezett magyarságtudata, a tudományos pályán felhalmozott anyag kényszerű feldolgozatlanul hagyása Repiczky Jánost rokonítja a nála két évvel fiatalabb Reguly Antallal.

Jegyzetek

- (1) Toldy Ferenc gyászbeszéde Repiczky János felett. Tartatott az Akadémiában, ápr. 23. MDCCCLV. *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái 1868–74. V. kötet.* 370–380. p.
- (2) uo. 372. p.
- (3) uo. 374. p.
- (4) *Beszámoló az Akadémia 1853. ápr. 25-i kis gyűléséről.* AkÉrt 1853. 110. p.
- (5) *A turk nemzetségek (Gazwini XIII. századbéli arab írő szerint).* UMM 1855. márc. V. évf. III. füzet, 169–180. p.
- (6) *Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett., 1844–45.* Pest, 1851. I–II. 329., 316. p.
- (7) REPICZKY JÁNOS: *Jerney János Parthiajára tett nyelvészeti észrevételek.* UMM 1852. jan. 1. II. évf. IV. füzet, 241. p.
- (8) REPICZKY JÁNOS: *Parthia, Al-Mazjar, Garaboncos.* UMM 1852. szept. 1. II. évf. XII. füzet, 721. p.